

Neu-ankommender Kriegs-Currier, Nachricht gebende, Was Herr General Scholtze Mit der Kaiserlichen Armee in Ungarn, Wider die Rebellen außgerichtet Im Monat September. [H.n.](1684). 4° [2] lev. Jelzete: HAB Xb 5672.22

Ugyancsak ebben az összeállításban található az a kiadvány, amely bár Szabó Károly bibliográfijából ismert, ám csupán egyetlen, a boroszlói Egyetemi Könyvtár példánya alapján (RMK III. 3325), ezért a császári kegyelmet tartalmazó nyomtatvány regisztrálását itt is érdekesnek tartjuk:

Glaubwürdiger Abdruck Deß Kaiserlichen Perdons Und General-Amnistia, So Ihre Römische Kaiserliche Mayt. Als König in Ungarn Allen Ungarischen Rebellen theileit. [H. n.] (1684). 4° [4] lev. Jelzete: HAB Xb 5672.16

A gazdag wolfenbütteli könyvtár 17. századi anyagának most ismertett gyarapodása arra figyelmeztet, hogy a nyomtatott katalógusok tanulmányozása mellett néha időt kell szánni a nagykönyvtárak régi-újdomságainak hungarika szempontú feltárására és regisztrálására is.

NÉMETH S. KATALIN

Kalendáriumok Nagy Péter Oroszországában. Kovács I. Gábor kalendáriumtörténeti monográfiájának a műfaj születését bemutató fejezete a következőkben foglalja össze a kalendáriumok meghatározó szerepét:

„Abban, hogy a lineáris idő lassan dominánssá vált, hogy az idő kezdett kiegyenesedni, folytonossá válni, általános időrendi skálát adva, s hogy az időészlelés konkrétan tárgyi jellegével szemben az idő szabadon helyettesíthető, szakaszokra tagolható, összemérhető lett, ..., szerepet játszott az egymást követő évekre szóló kalendárium elterjedése.”¹

Az idő múlásának ciklikus felfogását felváltó történelmi időszemlélet mérhetőségének mérföldköveit a Julianus- és a Gergely-féle naptár jelölte ki, ehhez tudósok, egyházi személyiségek és uralkodók hosszú sora csatlakozott rendeleteivel, reformjaival az időmérés egységesítésére törekedve.²

Különleges helyet foglal el ebben a sorban a XVIII. század első negyedében Oroszországban uralkodó I. Péter. A cárnak a történelemben jól ismert reformjai közül szinte az első volt,³ amellyel országában – a pravoszláv időszámítást elvetve⁴ – új időszámítást vezetett be. Nemcsak az időnek a világ keletkezésétől számított kezdetét vetette el, helyettesítve ezt a Krisztus születésétől számított kiindulóponttal, hanem a naptári év kezdetét is áthelyezte a korábbi szeptember 1-jéről az Európában már a caesar-i naptárreform óta elfogadott január elsejére. A megújított időszámítás Oroszországban 1700. január elsején vette kezdetét, az Európa legnagyobb részében

¹ KOVÁCS I. Gábor: *Kis magyar kalendáriumtörténet 1880-ig*. Bp. Akadémiai, 1989. 13.

² HAHN István: *Naptári rendszerek és időszámítás*. Bp. Filum, 1998. 65–70.

³ FONT Márta–KRAUSZ Tamás–NIEDERHAUSER Emil–SZVÁK Gyula: *Oroszország története*. Bp. Maecenas, 1997. 234–235.

⁴ Oroszországban 1699-ben már a „világ teremtésétől számított 7208. évnél” tartottak. L. NIEDERHAUSER Emil: *I. Péter*. Bp. Akadémiai, 1967. 55–56.

alkalmazott Gergely-naptár és a cár által választott Julianus-naptár közötti 13 napos eltérést ettől az időponttól kezdve több mint kétszáz évig, 1918 januárjáig megőrizve.⁵

1701 és 1725 között⁶ Sz. P. Luppov könyvtörténész statisztikai számításai és kimutatásai szerint⁷ összesen 43 különböző kalendáriumkiadás látott napvilágot Moszkva, Szentpétervár, Kijev és Csernyigov nyomdáiban. Ez a korszak több mint 1850 kiadványféleségének ugyancsak mintegy 2,3 százaléka, de a példányszámokat tekintve (kiadványonként és kiadásonként kb. ezer-ezerkétszáz példány) a kalendáriumok előkelő helyet foglalnak el a korszak nyomtatványai között; fennmaradt példányaik számbavétele, leírása és lelőhelyeik meghatározása is megtörtént századunk ötvenes éveiben.⁸ Az orosz könyvtártörténet kutatói az utóbbi évtizedekben publikálták számos, a vizsgált korszakban keletkezett magángyűjtemény katalógusát,⁹ ill. a tulajdonosok könyvjegyzékeit,¹⁰ ezekben szintén megtalálhatók a gyűjtőkhöz került, megvásárolt vagy ajándékba kapott kalendáriumok leírásai. A korszak kalendáriumai közül e tanulmány két, több szempontból különleges kiadás bemutatására vállalkozik.

A péteri időszak első jelentős nyomtatott kalendáriuma¹¹ még nem is Oroszország területén, hanem Hollandiában, Amszterdam városában készült, Jan Thesing műhelyében.¹² A korszakra vonatkozó, 1958-ban összeállított könyvészet adatai szerint¹³ a kalendárium 1702 nyarán készült. Az orosz nyomdászattörténet kutatói valószínűsítik, hogy maga Thesing ekkor már nem élt, a kalendáriumot utódai készítették.¹⁴ Ezt támasztja alá az a tény, hogy a naptár első fejezetét annak

⁵ „A protestáns és a görög-ortodox államok vallási okokból a „pápista” újítást vontatottabban jutték magukévá, ..., Oroszországban a nagy októberi szocialista forradalom győzelme után, 1918 januárjában tértek át az „új stílusú” naptárra.” L. HAHN: *i. m.* 69.; NAGY Balázs: *A gregorián naptárreform sorsa Magyarországon.* = MKsz 1986. 60–67.

⁶ Az első évszám a cár által központosított nyomdászat kezdőéve, a záróévszám pedig I. Péter halálának időpontja.

⁷ LUPPOV, S. P.: *Kniga v Rossii v pervoj četverti XVIII. veka.* Leningrad, Nauka, 1973. 86., 98., 103.

⁸ *Opisanie izdanij, napečatannyh kirillicej 1689-âнвар' 1725. g.* Sost. T. A. BYKOVA, M. M. GUREVIČ. Moskva–Leningrad, AN SSSR, 1958. 403.; *Opisanie izdanij graždanskoj pečati 1708-âнвар' 1725. g.* Sost. T. A. BYKOVA, M. M. GUREVIČ. Moskva–Leningrad, AN SSSR. 1955. 627.

⁹ L. pl. *Biblioteka Petra I. Ukazatel'-spravočnik.* Sost. E. I. BOBROVA. Leningrad, Nauka, 1978. 212. Egy krakkói (1696) és három hamburgi (1696, 1709, 1717) kiadású kalendárium mellett a cár gyűjteménye – némileg talán ellentmondva a nyugat-európai „meg nem őrzési” gyakorlatnak – az orosz nyelvű kalendáriumokat évről-évre (1708–1711, 1713–1717, 1719, 1722, 1724) megőrizte. A kiadások között vannak olyanok, amelyek az új időszámítás mellett a régít is feltüntetik; olyanok, amelyek a nap- és holdfogyatkozást, valamint a napfelkelték-naplementék időpontjait is közlik; és olyanok is, amelyek Moszkvában és Szentpéterváron „párhuzamos kiadásban”, hasonló kivételben jelentek meg; *Biblioteka Á. V. Brüsa. Katalog.* Sost. E. A. SA-VEL'EVA. Leningrad, BAN, 1989. 409. Brjusz személyéről a későbbiekben még szó lesz.

¹⁰ L. pl. SAVERKINA, I. V.–SOMOV, V. A.: *Reestr knig A. D. Mensikova.* In: *Kniga v Rossii v epohu prosvješeniâ.* Leningrad, BAN, 1988. 145–160. Mensikov könyvgyűjtési szokásainak ismertetését és a könyveiről készült jegyzék elemzését egy következő tanulmány tartalmazza majd.

¹¹ Az elnevezés Oroszországban is követi az európai gyakorlatot, tehát a 'Kalendae' tőből kiindulva képi az orosz változatot [kalendar], szinonimaként a 'svätcy' kifejezést használva (gyakran a címben is jelölve), 'egyházi naptár' jelentésben.

¹² Thesing tevékenységéről korábban l. MKsz 1998. 1. sz. 59–60. 35. jegyzet.

¹³ *Opisanie,* 1958. 294.

¹⁴ Vö. PEKARSKIJ, P. P.: *Nauka i literatura v Rossii pri Petre Velikom.* T. I. Sanktpeterburg, Obšestvennaâ pol'za, 1862. Hasonmás kiadás: Leipzig, 1972. 13.; BYKOVA, T. A.: *Knigoizdatel'skaâ deâtel'nost' Il'i Koptevskogo i Ána Tesinga.* In: *Opisanie,* 1958. 325.

a privilégiumnak a leírása teszi ki, amit Nagy Péter a nyomda első tulajdonosának adott. Az utódok valószínűleg így kívánták jelezni, fenn kívánják tartani a cártól kapott privilégium folytonosságát.¹⁵ A könyvészeti leírás szerint¹⁶ a kötetben a privilégium szövegét a naptárrész követi. Ennek oldalanként két keskenyebb s egy szélesebb függőleges rubrikája közül az első kettő az adott hónap kirillicával¹⁷ és arab számmal írt számjelzése, a harmadik viszont a hét adott napjának nevét mutatja először orosz, majd német nyelven, ill. jelöli az adott napra eső szent ünnepét. A hónap megfelelő napjainál jelölésre került az újhold megjelenésének percere pontos ideje. A nyugat-európai kalendáriumokhoz hasonlóan minden naptári naphoz üresen hagyott helyek csatlakoznak a naptár tulajdonosának bejegyzései számára, így az üresen hagyott helyek nagysága miatt egy-egy oldalon csak két-négy nap jelölése fért el a nyomtatáskor. Minden oldalon megtalálható piros nyomdafestékekkel a lapszéli keret fölé nyomtatva az adott hónap neve és napjainak száma ('január hava, 31 napos'). A kalendárium harmadik részének tartalma újra a nyugat-európai szokásoknak megfelelő: az 1702-es évben bekövetkező három nap- és holdfogyatkozásra mutat rá. A kalendárium utolsó fejezete az egy és a tízezer közötti számjegyeket sorolja fel, kirillicával és arab számmal írt variációikat egyaránt megadva. A Nyugat-Európával kereskedelmi kapcsolatokat kialakítani szándékozó Oroszország számára nyilvánvalóan fontos volt a kereskedelmi és gazdasági ügyekben alapvető jelentőséggel bíró arab számok és írásmódjuk ismerete, így tehát a kalendárium e fejezetét ugyanolyan lényeges információt tartalmazó résznek ismerhetjük el, mint más kalendáriumok toldalékainak praktikus tudnivalói közül a postajáratok közlését vagy a pénzváltáshoz szükséges táblázatokat.¹⁸ A kötet címlapjának rézmetszetes illusztrációját – amint az az ovális keret latin nyelvű szövegéből kivehető – G. Lambrechts¹⁹ tervezte és készítette. A címlapkép ülő és jobb kezével író férfialakot ábrázol, előtte földgömb és térkép látható. Háta mögött balra az Idő szárnyakkal ábrázolt allegorikus alakját helyezte el a metszet készítője, az alak kezében kasza, fején homokóra. A metszet jobb oldalán tengeren vitorlázó hajó látszik a távolban, a tenger partján pedig férfialak áll távcsővel a lemenő Nap sugarai között.²⁰ A címlap hátoldala Oroszország kétfejű sasos címerét tartalmazza. A könyvészeti leírás szerint²¹ a kalendáriumból két példány maradt fenn, a szentpétervári Szaltikov-Cscedrin Könyvtár példánya hiányos, csak a naptári részt tartalmazza a november 25-i dátumig; a moszkvai Lenin Könyvtár példánya teljes.

¹⁵ Erre annál inkább szükség volt, mert a korábban a nyomdában fordítóként dolgozó Ilja Kopijevszkij megvált a Thesing-műhelytől és még Amszterdamban nyomtatási tevékenységbe kezdett. L. BYKOVA, T. A.: *i. m.* 326.

¹⁶ L. 13. jegyzet.

¹⁷ Ez az írástípus [kirillica] a „régii” jelzöt viseli az orosz írástörténetben, átalakítása és az új írástípus [grazdanskij szrift], valamint az oroszországi nyomdákban 1708-tól használt új betűtípusok kialakíttatása szintén a cár nevéhez fűződik. L. ŠICGAL, A. G.: *Grafičeskaâ osnova ruszskogo graždanskogo šrifta*. Moskva–Leningrad, Gizlegprom, 1947. 94.; Uő.: *Ruszskij graždanskij šrift. 1708–1958*. Moskva, Isskustvo, 1959. 279.; Uő.: *Proišoždenie i razvitie ruszskogo gosudarstvennogo šrifta*. Moskva, AN SSSR, 1972. 32.

¹⁸ Vö. SZELESTEI N. László: *Kalendáriumok a 18. századi Magyarországon*. = Az OSzK Év-könyve 1980. Bp. OSzK, 1982. 480.

¹⁹ Gerrit Lambrechts 1665-ben született és Amszterdamban működött rézmetszőként. L. *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*. Begründet von Ulrich THIEME und Felix BECKER. Bd. XXII. Leipzig, Verlag von E. A. Seemann, 1928. 259.

²⁰ Vö. *Opisanie*, 1958. 295.

²¹ *Opisanie*, 1958. 294.

СВЯТЫЦЫ .
ИЛИ

КАЛЕНДАРЪ

Содержааи Совершенное Провидѣ-
ніе Дней Измѣнѣи Слѣдующихъ
Лѣтнихъ. Покчисленію Подлинному
Созведеніемъ Полюса .
Московскому Краю Соглашающему

На Печатаеа в Амстердамѣ
в Лѣто: 1702. Го^д. в Архаарни
Ивана Андреева Тиснкта .
Лпто. 1702

A másik kalendárium több szempontból is jelentős: a cár által nyomdászati szempontból is központosított Oroszországban egy magánnyomda kapott engedélyt az előállítására; a kalendárium a szakirodalomban számontartott címében (Brjuszov-kalendárium) a nyomda I. Péter által megbízott felügyelőjének nevét viseli; és végül formájában is különleges, a korai nyugat-európai plakátnaptárakhoz hasonlít, hiszen hat különálló, falra szerelhető lapból áll.

A kalendáriumot kiadó nyomda²² tulajdonosának, V. A. Kiprianovnak életrajzi adatairól keveset tudnak az orosz lexikonok.²³ A nyomdász Moszkva egyik elővárosának kereskedőrétegéből származott, születési dátuma ismeretlen csakúgy, mint iskolázottsága. Műveltségére csak kiadványaiból következtethetünk: valószínűleg tudott görögül és latinul, az általa megjelentetett térképeken ő alkotta meg az orosz nyelvű geográfiai néomenclatúrát, egy aritmetikai művet szerzőként

²² A nyomda történetének legrészletesebb feldolgozását I. BOROGIN, A. V.: *Moskovskaâ graždanskaâ tipografiâ i bibliotekari Kiprianovy*. In: *Stat'i i materialy po istorii knigi v Rossii*. Moskva–Leningrad, AN SSSR, 1936. 53–109. A tanulmány bevezetője szerint a feldolgozás alapja Brjusz katonai törzskarának irattára volt.

²³ *Bol'shaâ Sovetskaâ Ėnciklopediâ*. T. 11. Gl. red. A. M. POHOROV. Moskva, BĚS, 1973. 200.

is jegyzett és kalendáriumai alapján megállapítható, hogy az asztronómiában és az asztrológiában is járatos lehetett.²⁴ Brjusz törzskari irattárának levélnyomataiból kiderült,²⁵ hogy Kiprianov 1705. februárjában kérvényt nyújtott be egy „polgári nyomda” (grazdsanszkaja tyipográfia) és könyvkereskedés Moszkvában való működtetése ügyében. Kérvényében az alapító megindokolta a nyomda elnevezését is: a műhelyben készítenő kiadványokkal az orosz polgárok (grazdsansztvo) igényeit szerette volna kielégíteni. A beleegyezést tartalmazó cári engedély 1705. május 30-án kelt, ebben pontosan megfogalmazódott a nyomda működésének remélt célja és valamennyi feltétele: 1. mivel Oroszországban kevés a tudományok műveléséhez szükséges orosz és latin nyelvű nyomtatott könyv, a Moszkvai nyomda Kiprianov rendelkezésére bocsát négy nyomdai szakembert és két új sajtót, egy-egy teljes szláv, latin és görög betűkészlettel; 2. Kiprianov a nyomdában kottás egyházi énekeskönyveket, matematikai–építészeti–vízügyi tudományos könyveket állíthat elő – az idegen nyelvről fordítottak esetében gondos korrektori ellenőrzés után (többek között itt kap majd szerepet Ja. V. Brjusz); 3. a könyvkereskedésben a következő tematikájú műveket árusíthatja: bibliák és képes bibliarészletek, atlaszok – földgömbök – éggömbök, geometriai szakkönyvek,²⁶ vadállatok – madarak – növények ábrái, a cári családról készített fa- és

²⁴ 1701. februárjában Kiprianovot alkalmazták a Fegyvertár hivatalában, ahol leginkább matematikai tudását kamatoztathatta. A hivatal titkárán keresztül, akinek feladatai közé tartozott az I. Péter által alapított orosz matematikai-navigációs iskolák felügyelete, megismerkedett a moszkvai iskola híres tanárával, L. Magnyickijjal. A moszkvai matematikai-navigációs iskolát a cár 1701. januári rendelete nyomán alapították, igazgatónak H. Fargwarson, az Angliából 1698-ban meghívott matematikust és csillagászt nevezve ki, aki a tengerészet valamennyi tudományágának ismerője is volt. A tanári kart Fargwarson mellett két további, a gyakorlati navigációt tanító angol és az előbb említett L. Magnyickij alkotta. Utóbbi hamarosan megbízást kapott külföldi minták alapján egy orosz nyelvű aritmetikai tankönyv összeállítására. Bár erre a szakirodalomban utalást nem találtam, valószínűsíthető, hogy Kiprianov ekkor már berendezett nyomdával rendelkezett, mert Magnyickij – barátságukra hivatkozva – őt kérte fel a könyv kiadására. Az „Aritmetika, más szóval számolástudomány” 1703-ban került ki a nyomdából. Külső megformálásában még a régi betűtípussal készült, a szöveg minden oldalát nyomdai ornamensekből álló keret szegélyezte, melyen belül a kiszedett szöveg szélessége és magassága az aranymetszés szabályai szerint aránylott egymáshoz és gyakran alkalmazták oldalain a kétszínnyomásos eljárást is. A rézmetszettes címlap a nyugat-európai barokk mintákhoz hasonlóan gazdagon díszített volt: az égboltot és a szélrózsa irányait ábrázolta, felső részén a cári sassal, alul pedig Pitagoraszt és Arkhimedeszt súlyokkal, táblázatokkal, csillagokkal és algebrapéldákkal ábrázoló rajzokkal díszítve. A címlapot a könyvben előszó követte, mely egy disztichonokból álló verset tartalmazott. A vers sorainak vörös színnel szedett első betűiből függőlegesen a cárt dicsőítő versikét lehetett kiolvasni. Magnyickij és Kiprianov másik közös vállalkozása, a „Logaritmusok, sinusok, tangensek és secansok táblázata” is ebben az évben látott napvilágot, ugyan még szintén a régi, ósláv betűtípussal nyomtatva, de újtásként Oroszországban is bevezetve az arab számok használatát. Vö.: BOROGIN, A. V.: *i. m.* 55–57.; PEKARSKIJ, P. P.: *i. m.* 269–277.; *Opisanie*, 1958. 83. 25. tétel, 89. 27. tétel; SIDOROV, A. A.: *Istoriá oformleniá russkoj knigi*. Moskva. Kniga, 1964. 114.

²⁵ BOROGIN, A. V.: *i. m.* 58–62.

²⁶ 1722-ben adta ki a nyomda az „Északi és déli szélességek táblázata” című, navigációs tiszteknek szóló kézikönyvet, egy 1697-es amszterdami kiadás alapján. A kiadott térképek között szerepelt egy-egy ég- és földabrosz, előbbi a csillagok állását, utóbbi pedig Ázsiát, Afrikát, Amerikát és Európát ábrázolva; tengerészeti térképek az Atlanti-óceánról, Európa, Afrika és Amerika partjairól. Szinte valamennyi térképet a tartalomhoz kapcsolódó rézmetszetekkel díszítettek, így az Ázsia-térkép bal alsó sarkában áruval megrakott tevéket és bennszülötteket, az Afrika-térképen feketéket és oroszlanokat ábrázoltak a metszetek, de gyakran szerepelt ezeken I. Péter portréja és a cári címer is. Az egylapos metszetek közül említésre méltó a valószínűleg 1712-ben készült és a cárnak a törökökkel a Prut folyónál folytatott csatáját megörökítő metszet; egy vallási témájú

rézmetsetek; 4. tilos terjesztene viszont olyan kiadványokat, melyeken nem szerepel az előállító nyomda jelvénye;²⁷ 5. Kiprianov a könyvkereskedés tulajdonosaként viselheti a „könyvtáros” címet. Kiprianovot – valószínűleg emiatt – valamennyi forrás könyvtárosnak nevezi. Ezek szerint a XVIII. század első negyedének orosz gyakorlatában a „bibliothecarius” fogalma hordozza magában a könyvkereskedői feladatokat is.²⁸

A kalendárium „névadója”, Ja. V. Brjusz Szaveljeva biográfiai adatai szerint²⁹ 1670-ben született Moszkvában vagy Pszkovban. Édesapja 1647-ben, Cromwell idején menekült el Skóciából³⁰ és telepedett le – valószínűleg katonai szolgálatra – örökre Oroszországban. Fiai közül a cárt mindkettő ismerte, hiszen már „játékeztetéseiben” is gyakran harcoltak, de a későbbiekben I. Péter csak Jakovval tartotta a kapcsolatot. A D. Mensikov mellett Ja. V. Brjusz lett a cártól a legközvetlenebb és legbizalmasabb embere. Katonai pályája a játékeztetés után a krími és az azovi hadjáratban folytatódott. Utóbbi idején készítette el a Moszkvától Kis-Ázsiáig terjedő területek térképét, amelyet aztán J. Thesing amszterdami nyomdájában adtak ki.³¹ 1701-től részt vett az Északi hadjáratban, a poltavai csatában a tüzérséget vezette és 1721-ben az ő irányításával kötötték meg a nystadti békét. Utóbbi tevékenységéért I. Péter grófi címet adományozott neki. 1697-ben bevásárolták a nagy követjárásra induló csoportba is, ahol nagy hasznát vette a gyerekkorban elsajátított angol nyelvnek: ő kísérte el a cárt rövid angliai tartózkodására. Nem is tért vissza I. Péterrel Hollandiába, hanem 1699-ig matematikát, asztronómiát, alkalmazott mechanikát hallgatott az angol egyetemeken, valamint – az oroszok közül elsőként – Newton fizikáját és gravitációs elméletét is tanulmányozhatta. Hazatérése után a moszkvai matematikai-navigációs iskolában obszervatóriumot rendezett be. 1717-ben a Szenátus tagjai közé választották és a cárt rábízta a Kereskedelmi és Manufaktúra Kollégium³² vezetését. Tevékenységének sokrétűségét bizonyítja, hogy az előbbiekben felsoroltak mellett 1705-től folyamatosan ellátta a fentebb említett Kiprianov-nyomda felügyeletét. Brjusz személyének jelenléte a nyomda fejlődésében azt jelzi, hogy a cárt

allegorikus rajz, melynek egyik része Mária megkoronázását, a másik pedig Keresztelő Szent János lefejezését ábrázolta; és a cárt rézbe vésett arcképeinek számtalan lenyomata. Vö.: *Opisanie*, 1955. 400. 733. tétel; BOROGIN, A. V.: *i. m.* 81.

²⁷ Minden valószínűség szerint a cenzúra burkolt jelenlétének lehetünk tanúi, hiszen ezzel az engedély lehetetlenné teszi minden más, hasonló cári privilégium nélkül működő nyomda termékeinek terjesztését.

²⁸ Borogyin ismerteti az ifjabb V. Kiprianov 1724. áprilisában keltezett beadványát „mindenki számára nyilvános könyvtár” létrehozásáról, melynek alább ismertetet pontjainak egy részéből a nyugat-európai könyvkereskedői kölcsönkönyvtárak jellemzőire ismerhetünk: 1. a könyvkereskedés számára a tulajdonos háromemeletes, szobrokkal díszített épületet szándékozik emelni; 2. orosz és idegen nyelvű könyvek és kéziratok gyűjtésére vállalkozik; 3. katalógust szeretne összeállítani az addig megjelent orosz nyelvű művekről; 4. ehhez eladásra nem kerülő kötelempéldányokat szeretne szerezni a működő nyomdaktól; 5. vállalná a Moszkvai és a Szentpétervári nyomda kiadványainak árusítását (a könyveket bizományba és ívekben venné át, gondoskodna kötésükről, és eladásuk után százalékot juttatna az előállítóknak); 6. privilégiumot szeretne kapni valamennyi egylapos nyomtatvány, periodikum, térkép, rendelet, törvény és hivatalos állami kiadvány árusítására. Vö.: BOROGIN, A. V.: *i. m.* 90.

²⁹ SAVEL'ÉVA, E. A.: *Spodvižnik Petra I.* = Knižnoe obozrenie 1981. 24. iula. 16.

³⁰ Eredeti családnevük ugyan Bruce, de az oroszországi letelepedés után az egész család az oroszos változatra tért át.

³¹ PEKARSKIJ, P. P.: *i. m.* 290.

³² A cárt közigazgatási reformjainak keretein belül jött létre – svéd mintára, német, cseh és szi-léziai segítséggel – a mai értelemben véve minisztériumi hálózat, a Tizenkét Kollégium rendszere. Vö.: FONT-KRAUSZ-NIEDERHAUSER-SZVÁK: *i. m.* 241–242.

nem hagyta teljesen állami ellenőrzés nélkül a magánvállalkozásként működő műhelyt, egyik legközelebbi munkatársára bízta a nyomda felügyeletét. Nem is annyira szigorú cenzori ellenőrzés lehetett ez, sokkal inkább a régi másolóműhelyek korrektorának szerepköre. Ez a feladatkör egyben teljes művek fordítását vagy megírását, valamint jó néhány kiadvány szerkesztését is magával vonta.³³

Az 1955-ben kiadott könyvészet bevezetője szerint³⁴ a hat negyedrért alakú különálló kalendárium-lap inkább a metszetek és nem a könyvek kategóriájába sorolható, így ez a nyilvántartás nem is tartalmaz leírást róluk. Tartalmuk és küalakjuk meghatározásához ezért jóval régebbi forrásokhoz kell fordulnunk. A tartalom szempontjából a korábban már idézett 1936-os Borogyin-tanulmány³⁵ lehet hasznos, a rézmetszetes illusztrációk pontos leírását és egyes, a lapokon található szövegek bizonyos részleteinek közlését pedig Pekarszkij 1862-es munkája³⁶ tartalmazza. A két forrás összevetése kisebb különbségek mellett egy alapvető eltérést mindenképpen mutat: a hatodik lap tartalmáról különbözőképpen nyilatkoznak.³⁷

Az első lapon a barokkosan hosszú cím, amelyet a nyomdász a lap közepére nyomtatott illusztráció felett helyezett el, a következő lapok tartalmi összefoglalását adja. Leglényegesebb eleme jelzi, hogy a napfelkelték-naplementék időpontját, a nappalok és éjszakák váltakozását az 55. szélességi fokon elhelyezkedő Moszkva városának fekvéséhez képest számították ki.³⁸ Az illusztráció alá nyomtatták a „cár parancsára” szöveg mellett a szerkesztést és kiadást felügyelő Brjusz, valamint a nyomtatást végző Kiprianov nevét és a kiadás dátumát.³⁹ A rézmetszetben a kétfejű sasos címer mellett kétoldalt a Nap és a Hold látható, a címer alatt pedig a moszkvai Kreml épületének rajzát helyezték el. Az első lap egyetlen táblázata felsorolja az állatövi jegyeket, a hónapok neveit és a hozzájuk tartozó napok számát.

³³ Fordításai közül az elsőt – már a cár által tervezetett új betűtípus kipróbálásával – 1708-ban, Moszkvában adták ki. A „Geometria, azaz oroszul földméréstan” címet viselő mű német nyelvű, 1698-ban Augsburgban megjelent eredetijét Brjusz valószínűleg a cár könyvtárából kaphatta kölcsön. A következő két fordítás 1717-ben jelent meg, az egyik, „A holland nyelv művésze” egy 1712-es amszterdami kiadás alapján készült, a másik pedig Ch. Huygens 1698-ban Hágában latinul kiadott, az éggömbökről szóló műve volt. Mindebből az is kiderül, hogy az angol nyelv mellett Brjusz tudott németül, hollandul és latinul is. Szerzőként szintén három művet mondhatott magáénak: az 1708-as „Síkídomok változásai”-t, az 1717-es orosz-holland lexikont és az először szintén 1717-ben kiadott „Ifjúság illendő tüköré”-t. Szerkesztői feladatai közül példáulként csak azt az egyet említem meg, amelyben 1719-ben a cár utasításai nyomán teljesen át kellett írnia az orosz államról szóló fejezetet és amelyben ő vezette be „Moszkovija” helyett a „Rosszija” kifejezést a birodalommal kapcsolatban. Vö.: Savel'eva, E. I.: *Biblioteka Á. V. Brúsa v sobranii BAN SSSR*. In: *Russkie biblioteki i ih čítatel'*. Pod red. B. B. Piotrovskogo i S. P. Lupova. Leningrad, Nauka, 1983. 123–134.; *Biblioteka*, 1978. 114. 981. tétel, 129. 1196. tétel, 60. 339. tétel, 60. 338. tétel, 60. 373. tétel, 65. 395. tétel; *Biblioteka*, 1989. 261. 641. tétel.

³⁴ *Opisanie*, 1955.: 44.

³⁵ Borogin, A. V.: *i. m.* 78–79.

³⁶ Pekarskij, P. P.: *i. m.* 304–309.

³⁷ Amíg Pekarszkij szerint a hatodik lap – csakúgy, mint az ötödik is – az előző négy részletet magyarázatát adja, addig Borogyin azt állítja, a hatodik lap tulajdonképpen egy újabb, az 1716-os évre szóló kalendárium. Ő azonban leírását valószínűleg nem autopszia alapján készítette. Vö.: Pekarskij, P. P.: *i. m.* 309.; Borogin, A. V.: *i. m.* 79.

³⁸ Európában régóta jól ismert kalendáriumszerkesztési gyakorlattal állunk szemben. L. pl. Borsa Gedeon: *Budai délkörre készült falinaptár az 1495. évre.* = MKSz 1979. 202–210.

³⁹ A kiadás évszámában megegyezik a két fent említett forrás, a hónap és a nap azonban Pekarszkijnál május 2., Borogyinnál március 12. Az eltérés oka az lehet, hogy Pekarszkij magából a kiadványból indul ki, Borogyin pedig a Brjusz-féle levéltári adatokra hagyatkozik.

A második lap legfontosabb tartalmi egysége a Hold járásának meghatározása az elkövetkező 19 évre, az újhold és a telihold havonta és napra pontosan felsorolt adataival. Pekarszkij leírása szerint⁴⁰ ezen a lapon található még egy táblázat az évszakok felsorolásával, a hozzájuk tartozó állatövi jegyek és hónapok megjelölésével és az adott hónapban elvégzendő, főleg mezőgazdasági munkák kijelölésével (március: favágás, augusztus: aratás). A táblázat megadja az egyes évszakok kezdetének időpontját is. A második lapon szerepel a pravoszláv egyház szentjeinek ünnepeihez kapcsolódó napok felsorolása. A lapot ismét a kétfejű sasos címer illusztrálja, a moszkvai Kreml helyett azonban itt a szentpétervári Péter-Pál-erőd rajza szerepel. Brjusz és Kiprianov nevével e lapon is találkozhatunk és szerepel a kiadás pontos dátuma is: 1709. november 1.

A harmadik lap tartalma szerint olyan, az évszakokra összeállított időjósítás, amely az időjárás-hoz kapcsolódó és javasolt mezőgazdasági munkákat is felsorolja. Szövege szerint az 1710 és 1821 közé eső mintegy százötven keresztül használható és érvényes lesz. Az illusztráció megismétli az állatövi jegyeket, újonnan hozza viszont a négy évszak allegorikus ábrázolását és az emberi alakokkal jelzett hét bolygót.⁴¹ Az évszakonként javasolt munkák között ott van a tavaszi és az őszi vetés; a fán termő gyümölcsök, a szőlő és a bor kezelése; a termést veszélyeztető szelek, rossz idő és áradások ideje; sőt még a kártékony rovarok megjelenésének lehetséges ideje is. A szöveg felhívja a figyelmet az egyes évszakokban fenyegető betegségekre és fájdalokra. Borogyin szerint a harmadik lap keletkezési ideje 1710. Az általa feltárt irattári levelezés azt is bizonyítja, hogy a szöveg összeállításában – egy latin nyelvű munka alapján, amelyet Kiprianovtól kapott – Brjusznak igen komoly szerepe volt.⁴²

A negyedik lapon található kalendárium-rész teljes egészében megfelel a nyugat-európai prognosztikon kuruzsló, ill. egészségügyi tanácsokat tartalmazó egységének, hiszen a holdjárás-hoz és az egyes állatövi jegyekhez kötve, táblázatba rendezve, az év napjaira lebontva közli az érvágástól és a köpölyözéstől elkezdve a férjhez menetel-nősülés kedvező időpontjain keresztül az adófizetés és a rangok, címek megszerzéséig, sőt: a pereskedés legalkalmasabb időpontjáig valamennyi fontos tevékenységet, amelyet a „bolygók állása” befolyásolhat. A lap szövege megjelöli a forrást, amelynek alapján az összeállítás készült: Martin Albert német orvos munkáját, valamint az ő művének kiindulópontját – Wolfgang Hildebrandt német asztrológusnak a XVII. században híressé vált könyvét.⁴³ Itt tehát ismét feltételezhetjük, hogy a fordításban és az átdolgozásban fontos szerepe lehetett a korábban Angliában csillagászzal is foglalkozó Brjusznak. A kiadás éve nem szerepel a nyomtatványon.

Az ötödik lap legfontosabb feladata az előző négy tartalmának magyarázata, ez tehát valamiféle „használati utasítás”. Illusztrációi között az állatövi jegyek, a bolygók és a csillagképek mellett megjelenik a cár portréja. Elkészültének időpontját Pekarszkij a nyomtatvány szövege alapján 1715-re teszi,⁴⁴ Borogyin nem ismer ezzel kapcsolatos irattári adatokat, de feltételezi az 1711-es

⁴⁰ PEKARSKIJ, P. P.: i. m. 305.

⁴¹ A XVIII. század eleji csillagászat tudománya ennyit ismerhetett a bolygók közül. A Szaturnusz felfedezésében a XVII. század közepén a legnagyobb eredményt éppen az a Ch. Huygens érte el, akinek munkásságát I. Péter a nagy követjárás idejéből jól ismerte és akinek éggömbökről szóló művét a későbbiekben Brjusz lefordította. L. *Cambridge Enciklopédia*. Szerk. David CRYSTAL. Bp. Maecenas, 1992. 172–173., 620., 1298.

⁴² BOROGIN, A. V.: i. m. 78.

⁴³ Borogyin szerint Hildebrandt munkájának eredeti címe: *Magia Naturalis oder Kunst und Wunder Buch*. Vö.: BOROGIN, A. V.: i. m. 78.

⁴⁴ PEKARSKIJ, P. P.: i. m. 309. Ez valószínűleg az évszám utolsó számjegyének helytelen olvasata.

évet, azzal az indokkal, hogy az előző négy lap jóslatainak nagy része erre az évre szól, tehát a nyomtatás is ekkor fejeződhetett be.⁴⁵

A hatodik lap értelmezésének különbségeire már történt utalás, az illusztráció részletes leírása itt is Pekarszkijnak köszönhető.⁴⁶ A metszet alapját egy oromzat képezi, oldalán két oszloppal. Az oromzat felett Minerva és Merkúr látható, az oromzaton a Nap és a tengerbe hulló Ikarusz. Az egyik oszlop mellett a négy őselem: a tűz, a víz, a levegő és a föld látható emberi alakokkal ábrázolva, a másik oszlophoz pedig csillagászok kerültek műszereikkel, valamint az éggömb az Idő és a Holddal azonosított titán, Phoebé alakjával. A képet körben tengeri szörnyek, villámok, unikornisok és üstökösök ábrái díszítik.

Pekarszkij adatai szerint⁴⁷ a hatlapos kalendárium egyetlen teljes példánya az Ermitázs metszet- és térképgyűjteményében volt megtalálható, Borogyin szerint e példány került át később az Akadémiai Könyvtár Kézirattárába, ahol az I. Péter-féle különgyűjteményben őrzik. Borogyin 1936-ban ismerni vélte egy másik teljes példányt is, amely egy magángyűjtőtől⁴⁸ került a moszkvai Szépművészeti Múzeumba.

HANGODI ÁGNES

Possessori bejegyzések a debreceni Egyetemi Könyvtár 1700–1750 közötti külföldi könyveiben V. (Értelmiségiek és diákok könyvei). Közleményemben a könyvek provenienciájáról teszek közzé adatokat; a kézirásos bejegyzéseken kívül számba vettem az ex libriseket és a bélyegző-lenyomatokat is.

Kronológiai sorrendet követek. A 18–20. században birtokolt könyveket az alábbi séma szerint ismertetem:

A possessor neve.

A könyv rövid címléírása; a hatjegyű arab számok a raktári jelzetek.

A bejegyzés szövege, az ex libris adatai, a bélyegzőlenyomat szövege.

Eddigi közleményeimtől eltérően vásárlási bejegyzéseket is ismertetek. Azt a könyvet, amely valamikor Dessewffy József gróf birtokában volt, csillaggal jelöltem meg.

Fuker Frigyes Jakab

(1749–1805)

Le Passe – tems agreable ou nouveau choix de bons-mots de pensées ingénieuses.. gasconades... tant en prose qu'en vers. 1–2. Amsterdam–Leipzig, 1743, Arkstée – Merkus. (751.483/1–2)

[EMERY, Édouard Félix Etienne]: *Nouveau recueil des plus beaux secrets de medecine, pour la guérison de toutes sortes de maladies.* 1–4. Paris, 1737, Ribou. (760.488/1–4)

*MARIOTTE, Edme: *Oeuvres de – divisées en deux tomes.* Tome 2. Leyden, 1717, Vander. (720.090)

⁴⁵ BOROGIN, A. V.: *i. m.* 79. A korábbi évszám indokolhatja azt is, hogy a közös név (Brjusov-kalendárium) mellett miért említi az orosz nyomdászattörténet egy kiadványként a különálló kalendáriumlapokat.

⁴⁶ PEKARSKIJ, P. P.: *i. m.* 309.

⁴⁷ Uo. I. jegyzet.

⁴⁸ BOROGIN, A. V.: *i. m.* 79.